

Єлисаветградське кавалерійське училище

Шляховий К.В. (м. Кіровоград)

В Єлисаветграді
На плацу морозно.
Струнко на параді
Стали ескадрони.
Світлих шабель гребінь,
Коні, прапори.
Слухали молебень
Браві юнкери.
Грянула музика,
Вийшов командир,
Привітавсь до війська,
І - ура!, як вир.
Відзвучали гасла.
Відгримів парад.
І не стало назви Єлисаветград.

А. Величковський

Єлисаветградське кавалерійське юнкерське училище було урочисто відкрите 26 вересня 1865 р. Перед тим в Єлисаветграді у 1859 - 1865 рр. існувало офіцерське кавалерійське училище, призначене для спеціальної освіти офіцерів кавалерії, в якому викладалися такти-ка, верхова їзда, вольтижування, артилерія, фортифікація, ветерина-рія, ковка, фехтування і гімнастика. Курс навчання тривав 2 роки. Згідно а наказом військового міністра від 6 серпня 1866 р. та поло-ження Військової Ради воно було приєднане до учбового кавалерійсь-кого ескадрону з розташуванням у містечку Казарми Селищенські Новгородської губернії. Певною мірою це училище можна вважати попередником ЄКЮУ - воно йому залишило свої приміщення та викладачів.

Призначенням ЄКЮУ було комплектування офіцерськими кадрами кавалерійських частин Київського, Одеського та Харківського військо-вих округів.

Спочатку училище складалося з одного ескадрону у кількості 90 юнкерів. Учбовий план училища був розрахований на два роки і крім загальних предметів (закону Божого, російської мови, математики, географії, історії, креслення, природознавства) включав такі спеціальні дисципліни: тактику, військову топографію, польову фортифікацію, артилерію, військову адміністрацію, військове законодавство, іпологию, військову гігієну, методику навчання солдат шкільної гра-моти, практикуми з тактики, топографії та саперної справи.

Поступово штатна кількість юнкерів збільшувалася: у 1868 р. - 150, у 1871 р. - 200, у 1874 р. - 300.

У 1874 р. юнкери були розділені на 2 ескадрони: 1-й - для комплектування драгунських полків, 2-й - для гусарських та уланських полків.

У 1877 р. було встановлене щорічне училищне свято 26 листо-пада.

У 1876 р. в училищі було відкрите козаچه відділення на 35 осіб. На той час у Російській імперії існувало тільки одне суто козаچه училище - Новочеркаське урядницьке (засноване 1869 р.) і підго-товка майбутніх офіцерів козачих військ крім нього здійснювалася у трьох змішаних юнкерсько-урядницьких Оренбурзькому (заснованому в 1867 р.), Ставропольському (заснованому у 1870 р.) та Іркутському (заснованому у 1872 р.) училищах, а також на козачих відділеннях Ві-ленського та Варшавського юнкерських піхотних училищах. У 1878 р. Оренбурзьке та Ставропольське училища стали повністю козачими. У 1886 р. козаچه відділення ЄКЮУ було переведене до Новочеркаського козачого училища.

На 1880 р. у Російській імперії існувало 16 юнкерських училищ - 10 піхотних, 3 козачих, 1 змішане та 2 кавалерійських - Єлисаветградське та Тверське. ТКЮУ, як і ЄКЮУ, було засноване 1865 р. (на 60 юнкерів), у 1868 р. збільшило свій штат до 90, а у 1880 р. в ньому навчалася 150 юнкерів.

Крім цих двох юнкерських училищ офіцерів для кавалерії готувало Миколаївське кавалерійське училище в Санкт-Петербурзі (засно-ване у 1865 р. на базі Миколаївського училища гвардійських юнкерів). В сучасному розумінні воно мало більш високий рівень акредитації - його випускники 1-го та 2-го розряду успішності направлялися в час-тини офіцерами, тоді коли випускники юнкерських училищ отримували звання естандарт-юнкерів (в піхоті - портупей-юнкерів) і тільки після табірних зборів у своїх полках випущені 1-м розрядом проходилися в офіцери за представленням начальства без наявності вакансій у

полку, а випускники 2-го розряду чекали, поки з'явиться вакансія. Учнівський склад МКУ складався з 200 юнкерів, і тільки у 1890 р., коли в училищі з'явилася козаця сотня, загальна кількість курсантів зросла до 320.

У 1866 р., у зв'язку з існуванням МКУ, Єлисаветградського та Тверського кавалерійських юнкерських училищ, випуск у кавалерію з інших училищ було припинено.

Таким чином, можна стверджувати, що ЄКЮУ вже з 1874 р. стало основним постачальником офіцерських кадрів кавалерії в Російській імперії - його випуск був на третину більший ніж у МКУ і вдвічі - ніж у ТКЮУ.

В юнкерські училища приймали випускників військових прогімназій або відповідних цивільних учбових закладів, а також вільновизначених. З 1869 р. могли поступати й унтер-офіцери, призвані за набором. У 1868 - 1886 рр. в Єлисаветграді існувала військова прогімназія - чотирирічний учбовий заклад, основним призначенням якого була початкова освіта майбутніх юнкерів ЄКЮУ. Крім того до училища поступали колишні учні єлисаветградських земського реального училища, класичної та інших гімназій, а також найближчих до Єлисаветграда реформованих у 1865 р. з кадетських корпусів Київської та Полтавської військових гімназій, у 1882 р. знову перетворених на кадетські корпуси.

Становий склад учасників Єлисаветградського кавалерійського училища був різноманітним. Потомствених дворян (серед яких траплялися й титуловані - князі та барони) - не більше 20% , навіть разом з дітьми особистих дворян і молодших офіцерів та чиновників вони ледве досягали половини курсу в ХІХ ст., а з початком ХХ ст. більшість юнкерів було селянського, міщанського та козацького походження.

20 травня 1898 р. Єлисаветградська міська дума прийняла постанову про прийняття доповіді міської управи про обґрунтування необхідності відкриття в Єлисаветграді кадетського корпусу і уповноважила її (управу) порушити клопотання перед головним начальником військово-учбових закладів і перед командувачем військами Одеського військового округу про те, щоб запланований для заснування на Півдні Росії новий кадетський корпус був побудований в Єлисаветграді, для чого на Ковалівці, між залізницею і Солодкою Балкою, фахівцями було вибрано місце площею біля 10 десятин. Крім Єлисаветграда кілька південних міст, у тому числі Одеса, виявили бажання відкрити в себе цей кадетський корпус. "Конкурс" виграла Одеса, де в 1899 р. і було відкрито цей учбовий заклад.

Військові гімназії (кадетські корпуси) були призначені для надання загальної середньої освіти майбутнім юнкерам військових училищ, але ті кадети, які з тих чи інших причин не закінчували курсу, поступали в юнкерські училища.

Курс юнкерського училища складався з двох класів - молодшого загального і старшого спеціального. Обсяг і зміст спеціальної освіти диктувалися знаннями та навичками, необхідними для командування батальйоном (у військових училищах рівень підготовки був орієнтований на командування полком).

З розвитком мережі юнкерських училищ надання офіцерського звання без курсу навчання було припинене. Але вільновизначені могли стати офіцерами без вступу і проходження курсу училища, після складання в ньому випускних іспитів, тобто екстерном. В ЄКЮУ також проходили перепідготовку офіцери, які отримали чини під час бойових дій без складання іспитів.

З метою освіти майбутніх офіцерів на рівні військових училищ з 1886 р. при юнкерських училищах почали відкриватися відділення з військово-училищним курсом. В ЄКЮУ таке відділення було відкрите в 1888 р. (за іншими даними перше відділення молодшого класу військово-училищного курсу в ЄКЮУ було відкрите у 1892 р.).

У 1893 р. юнкерам військово-училищних курсів була надана одноманітна форма обмундирування.

У 1901 - 1904 рр. юнкерські відділення училища були перетворені на військово-училищні. У 1902 р. ЄКЮУ було перейменоване на Єлисаветградське кавалерійське училище (ЄКУ) і в 1904 р. здійснило останній випуск з юнкерських відділень. Таким чином, ЄКУ стало другим (після петербурзького МКУ) військовим кавалерійським училищем у Російській імперії (Тверське кавалерійське юнкерське училище було реорганізоване у військово-тільки 1911 р., в якому всі юнкерські училища шляхом реформування у військові училища припинили своє існування як тип військово-учбових закладів).

21 січня 1903 р. Єлисаветградське кавалерійське училище було височайше нагороджене штандартом.

У 1908 р. всім чинам училища була надана уланська форма обмундирування.

19 січня 1913 р. було затверджено нагрудний знак ЄКУ, який виготовлявся зі срібла або білого металу і становив собою двоголового орла часів Єлисавети Петрівни з факелом і вінком у лапах, над головами якого - срібне саяво з вензелем імператора Олександра ІІ (почесного засновника училища), між

головами і кри-лами - цифри 18 і 65 (рік заснування), на грудях орла - червоний емалевий щит із зображенням Георгія Змієборця, на хвості орла - вензель великого князя Миколи Миколайовича-старшого (генерал-інспектора кавалерії та інженерних військ).

У кінці 1917 р. ЄКУ було розформоване.

У 1918 р., в період гетьманату, Єлисаветградське кавалерійське училище було відновлене і готувало кавалерійські кадри для гетьманського війська. Доля училища часів УНР не відома. У 1919 р. в Єлисаветграді діяли прискорені курси підготовки офіцерів кавалерії для Білої армії. У вересні 1920 р. в місто з Таганрогу була переведена червоноармійська кавалерійська школа, яка стала називатися Кавалерійськими курсами червоних командирів. Пізніше радянський військово-учбовий заклад, що зайняв приміщення ЄКУ, називався 5-ю Українською кавалерійською школою ім. С.М.Будьонного, а також Зінов'євським кавалерійським училищем, і проіснував тут до 1935 р., коли був переведений в м. Пензу, де влився до Пензенського кавалерійського училища, що стало єдиним кавучилищем СРСР.

Багато випускників училища стали видатними воєначальниками, цікавими і відомими були його викладачі та керівники.

Начальником Єлисаветградського офіцерського кавалерійського училища (1859 -1866) був полковник Гайлі. Імовірно, це той самий Едуард Гайлі, який ротмістром був товаришем по службі А.А.Фета в Орденському кірасирському полку. Ось як його описав поет: "Це був тип колишнього гусара. Середнього зросту, з рудуватим відтінком волосся на голові та з висячими на всі груди вусами, Гайлі уособлював добродушно-насмішкувату безтурботність. Ознакою ми-нулого франтівства у лівому вусі залишалася золота головка чоловічої сережки. Улюбленим виразом Гайлі була фраза: "Для молоді людини немає нічого шляхетнішого за військовий стрій".

Наказ № 1 по училищу про його урочисте відкриття об 11 годині 26 вересня 1865 р. підписав напередодні майор Руссо.

Наказ про розпуск училища згідно рішення Ради робітничих, селянських і солдатських депута-тів - віддав 30 серпня 1917 р. генерал-майор Савельєв.

Самим знаменитим начальником (1896 - 1904) ЄКУ був Олександр Васильович Самсонов (1859 - 1914). Траурний поїзд з його тілом, привезеним у 1915 р. зі Східної Пруссії, зустрічав на пероні єлисаветградського залізничного вокзалу стрій юнкерів та викладачів училища на чолі з начальником генерал-майором Володимиром Григоровичем Лишиним.

Серед викладачів найвідомішими були діяч революційно-демократичного руху Микола Дементійович Новицький (1833 - 1906), культурний і просвітницький діяч Микола Федорович Федоровський (1838 - 1918), талановитий воєнний теоретик, після революції - крупний радянський воєначальник Павло Павлович Ситін (1870 - 1938). Викладачем і скарбником ЄКУ в останні його роки був ротмістр Євген Васильович Величковський, батько єлисаветградського гімназиста, згодом чудового поета Анатолія Євгеновича Величковського (1901 - 1981). До речі, батько відомого радянського письменника Л.Пантелєєва, І.А.Єремєєв, був випускником ЄКУ, коли його очолював О.В.Самсонов.

В училищі в різні роки навчалися цікаві особистості, які згодом добре відзначилися на ниві своєї діяльності. Діапазон талантів, сформованих у стінах кавалерійського училища, дуже широкий - від непереможного аса Першої світової війни (полковник Олександр Олександрович Козаков, 1889 - 1919) до кавалерійського генерала, який постригся в ченці і став єпископом (генерал-майор Микола Костянтинович Ушаков, у постригу - Нил, 1868 - 1933). Серед випускників помітні: відомий жандармський генерал Василь Дементійович Новицький, визначні діячі білого руху генерал-лейтенант Іван Гаврилович Барбович (1874 - 1947) та генерал-майор Володимир Миколайович Вигран (1889 - 1983), українські військовики генерал-хорунжий Іван Володимирович Омелянович-Павленко (1881 - 1962) та наказний отаман Вільного козацтва Іван Васильович Полтавець-Остряниця (1890 - 1957), радянські воєначальники маршал Радянського Союзу Петро Кирилович Кошевий (1904 - 1976) та генерал армії Іван Володимирович Тюленєв (1892 - 1978). Кілька випускників ЄКУ стали самобутніми художниками - Амвросій Ждаха, Костянтин Подушкін, Георгій Гурський, Віктор Арнаутов. Колишніх юнкерів ЄКУ можна знайти й серед письменників - Йосип Варфоломійович Шевченко (біля 1855 - поч.. 1890-х рр.), Юрій Олексійович Сльозкін (1890 - 1977). Перелік знаних осіб, пов'язаних з Єлисаветградським кавалерійським училищем неважко продовжити, але й так можна зробити висновок, що воно було значним державним учбовим закладом другої половини XIX - початку XX століть.

Додаток

Начальники ЄКЮУ - ЄКУ

1865: полковник Руссо.

До 1885: полковник Ринкевич Є.Є. (імовірно - Єфим Єфимович).

1885 - 1891: генерал-майор Сахаров Володимир Вікторович (1853 - 1920).

1891 - 1896: полковник Литвинов Олександр Іванович (1853 - ?).

1896 - 1904: полковник Самсонов Олександр Васильович (1859 - 1914).

1904 - 1905: генерал-майор Де Вітт Лев Володимирович (? - ?).

1905 - 1907: генерал-майор Моріц Олександр Арнольдович (1861 - ?).

1907 - 1910: генерал-майор Новиков Олександр Васильович (1864 - після 1931).

1910 - 1914: генерал-майор Петерс Володимир Миколайович (1854 - ?).

1914 - 1917: генерал-майор Лишин Володимир Григорович (1857 - ?).

1917: генерал-майор Савельєв Віктор Захарович (1875 - ?).

1918: генерал-майор Гернгросс Борис Володимирович (? - після 1939).

1919: генерал-майор Прохоров Сергій Дмитрович (1870 - 1953).

Література та джерела

Адресь-календарь и Справочная книга (Елисаветградъ) на 1888 г. Подъ редакціей М.Гольденберга. - Елисаветградъ: Русская скоропечатня Гольденберга, 1887.

Адресь-календарь г. Елисаветграда и Елисаветградскаго уѣзда на 1894 г. - Елисаветградъ: Типографія Гольденберга, 1893.

Адресь-календарь и Справочная книга по г. Елисаветграду. - Елисаветградъ, 1911.

Адресь-календарь и Справочная книга по г. Елисаветграду и уѣзду. - Елисаветградъ: Голось Юга, 1913.

Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XIX в. - М.: Наука, 1973.

Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в начале XX в. - М.: Наука, 1986.

Возрожденные полки Русской армии в Белой борьбе на Юге России /Составление, научная редакция и комментарий д.и.н. С.В.Волкова/. - М.: Центрполиграф, 2002.

Военная энциклопедія. Т. X. - СПб.: Т-во И.Д.Сытина, 1912.

Военный энциклопедический словарь. - М.: В. и., 1986.

Волков С.В. Русский офицерский корпус. - М.: В. и., 1993.

Зайончковский П.А. Военные реформы 1860 - 1870 годов в России. - М.: МГУ, 1952.

Зайончковский П.А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX- XX столетий. - М.: Мысль, 1973.

Кавтарадзе А.Г. Военные специалисты на службе Республики Советов. 1917 - 1920 гг. - М.: Наука, 1988.

Каталог отечественных орденов и нагрудных знаков (Составитель Шевелева Е.Н.). - Л.: АИМ, 1962.

Козаков Александр Александрович // [http. Russian Fighter Aces of 1914 - 1924 years.](http://RussianFighterAcesof1914-1924years.com)

Лейкинд О.Л., Махров К.В., Северюхин Д.Я. Художники Русского Зарубежья. 1917 - 1939 (Биографический словарь). - СПб.: Нотабене, МДМ-печать; 2000.

Листи до Т.Г.Шевченка. 1840 - 1861. - К.: АН УРСР, 1962.

Максим'юк Т.І. Амвросій Ждаха. - Одеса: ОКФ, 1996.

Нил (Ушаков) // Кат-ЕС, № 1. - С. 7 - 8. П/№ 30.

Новицкий В.Д. Воспоминания. - М.: МГУ, 1991.

Пашутинъ А.Н. Историческій очеркъ г. Елисаветграда. - Елисаветградъ: Лито-Типографія Бр. Шполянскихъ, 1897.

Петраков В.В. Список начальников ЕКУ (Рукописная страница). - М., 2002.

Плотнір Ф.М. Я мріяв стати кавалеристом // Народне слово. Четвер, 21 вересня 2000 року, № 105 (1559). - Кіровоград: Народне слово, 2000.

Путилова Е.О. Началось в республике ШКИД. - Л.: Д. л., 1986.

Систематическій сборникъ постановлений Елисаветградской городской думы за 1871 - 1903 гг. Т.П. - Елисаветградъ: Т-фія М.А.Гольденберга, 1905.

Слащов-Крымский Я.А. Белый Крым. 1920. - М.: Наука, 1990.

Українське козацтво: Мала енциклопедія. - К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002.

Фет А.А. Воспоминания. - М.: Правда, 1983.

Чабаненко В.В. Прославлені у віках. - Дніпропетровськ: Промінь, 1983.

Энциклопедическій словарь. Т. VI (12). - СПб.: Типо-Литографія И.А.Ефрона, 1892.